

הרב איתם הנקין

ירושלים

הערות רבי דוד פרידמאן לספרו עמק ברכה

בקובץ 'בית אהרן וישראל' שנה כ"א גליון ב' [ירושלים, כסליו-טבת תשס"ו], עמ' כ'-כ"ח, נדפסו "השגות הגאון רבי דוד פרידמאן מקרלין על מבוא הקונטרס 'עמק ברכה'", בהגדרת הרב בצלאל דבליצקי שליט"א. השגות אלה נמצאו רשומות על גבי אחד מעותקי הקונטרס 'עמק ברכה', שהרב דבליצקי לא מסר פרטים על מקום הימצאו; דא עקא, עותק זה נסרק לפני מספר שנים במאגר 'היברובוקס', שם הוא זמין לעין הציבור¹.

בעותק זה אכן מופיעות הגהות והערות רבות לכל אורך המבוא, כשבשער הקונטרס נכתב בכתב-יד עגול: "עם הגהות מהמחבר", הלא הוא הגרד"פ. עדות זו נתקבלה ללא עוררין על ידי הרב דבליצקי, ובסך הכל הצדק עמו, אולם עיון בעותק ובהגהות מעלה כמה הערות:

1. ההערות שלפנינו אינן אוטוגרף (כתי"ק) של הגרד"פ; כולן רשומות במעין סגנון מעורבב של כתב רש"י ואותיות מרובעות (להלן: 'כתב-סופר'), המסובך יותר לכתובה אך מיועד להקל על הקריאה². כמובן אין זה כתב ידו האופייני של הגרד"פ³, ואף שייתכן שהוא נהג לכתוב בסגנון דומה במידה ודבריו מוענו למכותב מעדות ספרד⁴, כאן הרי מדובר בהערות על גליון ספרו שלו.

1 אף הרב דבליצקי השתמש במהדורה המצולמת: בתחתית ההערה הארוכה שבעמ' 5א, אחר המילים "ולא חדשו חז"ל בזה דבר" ולפני המילים "ר"מ גם ע"פ אומדנא ברור", נרשם בקובץ 'בית אהרן וישראל' הנ"ל (עמ' כ"ד) הסימן "[----]", ובהערה על אתר נכתב שיש "שורה אחת בלתי ניתנת לקריאה"; עיון במהדורה הסרוקה מגלה שאכן שורה זו נקטעת באמצעה, אך לא מפני שהיא חסרה או מטושטשת במקור, אלא כתוצאה משוליים של מס' מילימטרים הקיימים בקובץ. וכן אישר לי הרב דבליצקי, שהגיע לידיו צילום מן הקונטרס, ורק לאחר ההדפסה התברר לו שמקורו ב'היברובוקס'. ביורור אצל מנהל האתר, ר' חיים רוזנברג, העלה שאין באפשרותו לדעת מהיכן נסרק כל ספר וספר, אולם כפי שמעידה החותמת הדיגיטלית על השער, הספר נסרק בתשס"ד; בינתיים נתברר לי, ע"י הרב דבליצקי והרב אליעזר בראדט (התודה נתונה להם), שהעותק נמצא בידי אספן פרטי בלייקווד, והעתק ממנו שנעשה בעבר מצוי בבית הספרים הלאומי בירושלים.

2 מלבד כמה תיקוני מילים פה ושם, הרשומים בכתב-יד עגול (במבוא; בקונטרס עצמו התיקונים רשומים שוב ב'כתב סופר').

3 נפנה למספר תצלומי מכתבים שלו הנגישים לעיני כל: 'הר המור' חוברת ו' [אלול תשמ"ד] עמ' 74; 'ישורון' כרך י"ב [ירושלים תשס"ג] עמ' ק"ו; 'שנות דור ודור' חלק א', ירושלים תש"ס, עמ' רמ"א; שם עמ' ש"א; 'מוריה' שנה כ"ג גל' י"ב [ירושלים, אדר תשס"א] עמ' ע"ד; 'תפארת רפאל', ירושלים תשס"ו, עמ' ק'; 'המעין' שנה מ"ט חוברת ב' [שעלבים, טבת תשס"ט] עמ' 38 – כולם כתובים בכתב יד עגול אופייני.

4 כפי שעולה לכאורה מרשימה אישית של הרב חזקיה מדיני בעל ה'שדי חמד', שעניינה מכתבים שטרם הספיק להשיב עליהם: "...הגאון דוד פרידמאן יצ"ו מקארלין. מכתב תודה והערות ארוכות כמה בוגיו

2. זאת ועוד, מתברר שלא מדובר בעותק יחידאי: ידועים לנו לפחות עוד ארבעה עותקים מקוריים של 'עמק ברכה' שעל גליונם מופיעות אותן הערות בדיוק, ובאותו 'כתב-סופר'⁵ (וניתן לשער בביטחון שהיו או ישנם עותקים נוספים עם ההערות, מלבד החמישה הללו)⁶. כלומר, סופר כלשהו הוא שהעתיק את ההערות לכמה עותקים של הקונטרס שהיו תחת ידו (וראה להלן אודות זהותו).

3. חלק מן ההערות נפתחות במילה "מהמחבר", ולכאורה יש ללמוד מכאן שישנן גם הערות שאינן מהמחבר. כזאת היא, אולי, ההערה הראשונה על דף 5א, הנפתחת במילים "כבר גלה המחבר עמק ברכה דעתו בפנים הספר, ובהגה על תשובת קרני רא"ם...": קשה להניח שהגרד"פ היה כותב על עצמו בגוף שלישי, ודאי לא כשמדובר בהערות הנרשמות על גליון קונטרס, ובפרט לאור העובדה שבהערות המיוחסות לו בוודאות הוא אכן כותב בגוף ראשון (ראה להלן). אם כן, ייתכן שישנו כותב נוסף, אלמוני, האחראי להערה זו, ואולי גם הערות נוספות שאינן "מהמחבר".

4. מאידך, אף אם כנה השערה זו אין להניח שכל הערה בלתי-מיוחסת שייכת לכותב האלמוני; זאת בשל העובדה שכל ההערות – בין המיוחסות למחבר ובין ה'סתמאיות' – אחידות למראה בלשונן וסגנון, ואף תואמות את לשונו וסגנונו של הגרד"פ בהערותיו על תשובת 'קרני ראם' שנדפסו בפתח 'עמק ברכה' (דף 12א-ב). מלבד זאת, רבות מן ההערות מנוסחות כהמשך אחת של השניה – "גם בזה שגה..."⁷ וכדומה. לפיכך מסתבר שגם ההערות הבלתי מיוחסות, או לפחות רובן, אכן שייכות לגר"ד פרידמאן.

בכתב רש"י. וספרו עמק ברכה" (הובא ע"י ר' מאיר וונדר, קובץ 'צפונות' שנה ג' גליון ג' [בני ברק, ניסן תשנ"א], עמ' פ"ט). אמנם, לפחות במקרה זה נראה ש'השדי חמד' הוא שביקש ממכותביו האשכנזים לרשום את מכתביהם אליו בכתב רש"י: "התשובה אשר כתבתי בכתב רש"י היא להגאון הצדיק רח"ח מדיני שי', כי כן בקש אלי בתשובתו אלי, שאינו מבין בכתב שלנו, ורק אולי בשנים הללו הסכין להבין המכתבים בלשונו וכתבנו" (מכתב הרב מרדכי גימפל יפה לראי"ה קוק, ח' תמוז תרמ"ז, 'אגרות לראי"ה' מהדורת ירושלים תש"ן, עמ' ט"ז).

5 שניים מהם נמצאים כיום בספריית חב"ד בקראון הייטס, ברוקלין נ"י; תודתי נתונה למנהל הספרייה, הרב שלום דובער לוי, שמסר לי את המידע אודות עותקים אלה, וסייע ברוב אדיבות להשלים את הקטעים החסרים (דלהלן). שני העותקים הנוספים היו באוסף א' סירקיס שבספריית 'שפת אמת' (גור), ונמכרו לאחרונה לאדם פרטי; אחד מהם יוצא דופן בתוכן ההערות שעל גביו, ונרחיב אודותיו בהמשך.

6 לאחר כתיבת הדברים נתוודע לי על קיומו עותק שישי, וראה אודותיו בסוף המאמר.

7 כלשון פתיחת ההערה השניה בדף 4א, מייד לאחר הערה "מהמחבר". ומקרה הפוך: לאחר ההערה השלישית בדף ה"ל, הנפתחת בקביעה "טעות", מופיעה בדף 4ב הערה הנפתחת כך: "מהמחבר. גם זה טעות..." – והדעת נותנת שמחבר שתי ההערות הללו אחד הוא. אם כן, מדוע דווקא השניה מיוחסת למחבר, ולא הראשונה? ייתכן שהתשובה קשורה לכך שיש רק שתי הערות הנפתחות בייחוס "מהמחבר", ושתייהן מופיעות בראש עמוד חדש של הערות (4א ו-4ב); כנראה שבהערות שבהמשך אותם עמודים, סמך המעתיק על הייחוס שבראש העמוד ולא חזר עליו – וכנראה גם שרק בשני העמודים הראשונים הוא ראה לנכוז לכתוב ייחוסים. יש להעיר שבאחת ההערות בשלהי הקונטרס כתב הגרד"פ עצמו את הייחוס:

5. מלבד ההערות המיוחדות וה'סתמאיות', יש כמה הערות שייחוסן לגר"ד פרידמן מפורש בתוכן; כך היא, למשל, ההגהה הארוכה על דף 5א, בה נכתב "וזה כבר ביארתי בחיבורי [=עמק ברכה]... עיין במש"כ בפסקי הלכות שלי בפ"ד דאישות אות קמ"ה... וביארתי עיקר זה בהרבה מחידושי פסקי הלכות שלי". וכן בהערות על דף 7ב: "ובררתי עיקר זה בפתיחה למקור בית אב להלכה, ובקונטרס שיקול הדעת בדיונים שטעו בו, ע"ש", "שהבאתי בקונטרס עמק ברכה מאמר ד'", וכן בהערה על דף 8ב: "והבאתי זה בקונטרס עמק (החרם) [ברכה] מאמר ד'... ובמה שהארכתי בקונטרס המנהגים שלי", וכן בהערה על דף 9א: "אנכי ביארתי בקונטרס המנהגים שלי... ע"ש שהארכתי בזה"⁸.

כאמור, אין לפנינו את העותק המקורי שעליו רשם הגרד"פ את הערותיו, אלא עותקים אחרים עם הערות מועתקות. האם הסופר המעתיק עשה זאת בשליחותו של המחבר? קשה למצוא סיבה משכנעת מדוע הגרד"פ יראה חשיבות כה גדולה בפרסום ההערות – שעל פניו לכאורה אינן קריטיות משום בחינה נראית לעין, ובנוסף כתובות רק על המבוא ולא על גוף הקונטרס, בו מופיעות הערות המו"ל – עד שיטרח לשכור סופר שיעתיק את ההערות למספר מוגבל של עותקים שהיו בהישג ידו.

השערה אחת לעובדת הימצאות כמה עותקים עם ההערות, היא שעשה זאת סוחר ספרים, שרצה להשביח את מקחו באמצעות מכירת עותקים ייחודיים עם הערות מהמחבר. השערה שניה שמעתי מהרב דבליצקי, שלדעתו הסופר המעתיק הוא מזכירו של הגרד"פ, ר' שמואל נח גוטליב (ממנו קיימים מכתבים רבים, אך כיוון שאינם בכתב רש"י קשה לוודא זאת. מכל מקום, למעשה שתי ההשערות אינן סותרות, כי הלה כידוע עסק בהדפסת ומכירת ספרי הגרד"פ). כך או כך, הדעת נותנת שההערות נכתבו בתקופה הסמוכה להדפסת הקונטרס, ובמקומו של הגרד"פ⁹, כלומר שהסופר שהעתיק את ההערות – הרש"נ גוטליב או אדם אחר – השיג אותן ישירות מהגרד"פ; וכפי שראינו, ייתכן שהוא לא הסתפק בהעתקה גרידא של הערות המחבר, אלא שלח ידו והוסיף לפחות הערה אחת פרי עטו.

"א"ה [=אמר המחבר] קונטרס עמק ברכה... (ראה להלן) – דבר היכול ללמדנו שההערות לא נכתבו כולן בפרק אחד (וראה להלן סביב הערה 14).

8 בכל אזכור שכזה אכן הפנה הרב דבליצקי למקום המדויק בכתבי הגרד"פ (שנדפסו שנים רבות לאחר צאת קונטרס 'עמק ברכה'). יש להעיר שהוא גם פתח הרבה מראשי התיבות (על אף שכאשר מדובר בפרסום ראשון של כתב-יד, לא נהוג לפתוח ראשי-תיבות ללא ציון הדבר), ולמשל המשפט "עיין במש"כ בפסקי הלכות שלי" נכתב במקור כך: "ע' במש"ש בפ"ה שלי".

9 הקונטרס נדפס אמנם בארץ ישראל, אך העותקים עם ההערות עברו דרך מזרח אירופה – כפי שעולה מאחד העותקים שבספריית חב"ד, עליו נדפסה החותמת האמריקאית printed in russia (המלמדת על המקום ממנו הגיע הספר לארה"ב). יותר מכך: היות שאחד מן העותקים עם ההערות ב'כתב סופר', מכיל גם הוספות של הגרד"פ בכתב-יד – כפי שנרחיב להלן – ובשערו של עותק אחר מופיעה כאמור הקדשה של הגרד"פ, ניתן להניח בביטחון שההעתקה נעשתה בקרלין או בסביבתה (בפרט אם נניח שהמעתיק הוא רש"נ גוטליב).

הערות נוספות שנכתבו על גליון 'עמק ברכה'

לאחר בירור נסיבות כתיבת ההערות, יש להעיר שמסיבה כלשהי החמיץ הרב דבליצקי חמש הערות נוספות המופיעות על הגליון, ארבע מהן לקראת סוף המבוא והחמישית בסוף הקונטרס, ונשלמן בזאת:

(א) בתחתית דף 11א, על המילים "...והבדל יש לדינא בין שני מיני הגזרות הללו לפי דעתי, כי העובר על הגזרות ממין הראשון הרי הוא בנדוי מבלי שינדוהו שנית, והעובר על הגזרה ממין השני אינו מנודה עד שינדוהו":

"לדעתי תלוי הכל בלשון החרם בעת שהחרימו העובר על התקנה שתקנו".

(ב) באותו עמוד, על המילים "חרם העונש - החרם הזה הוא אחד מכלי הדיינים, בית הסוהר בלי מנעול, כבלי ברזל שאין העין רואה אותם והגוף מרגישם מאד, כי כמוחרם כנתון בבית הסוהר שדודי החופשה המה יושבים בדד...":

"יותר טוב לו הגמ' ע"ז סילוא דלא מבע דמא (ב"ב קנא ב', כתובות צ"א א', ע"ש ברש"י)".

(ג) בתחילת דף 11ב, על המילים "ואולם הנדוי הבא משום המראה אינו מסור אלא בידי מי שהמרו כנגדו, ואין נידויו אלא לו ולקטנים ממנו":

"ע' ברמב"ם פ"ו מה' ת"ת ובהגמ"י שם ובמש"ל שם ה' י"ג מה שהביא בשם הריב"ש".

(ד) בתחתית עמוד זה, על המילים "ואולם על בזיון ת"ח הרי מי ששומע גדופו של ת"ח ושותק הוא עצמו בנדוי, וא"כ פשיטא שאפילו עבד שנדה על כך נדויו נדוי":

"ע' בקונטרסי מאמר ב' בסופו שחילקתי בין ביזה הת"ח בעצמו ובין המבזה אותו בתורתו שמחרף את תורתו, כמו עקביא בן מהללאל שאמר על שמעיה ואבטליון דוגמא השקוה, שבזה אותם בתורתם שעשו שלא כדין כמטיל ספק בקבלתם, ונוגע לביזיון התורה, משא"כ במבזה את החכם בדברים שאינו נוגע לתורתו, אזי מנודה לו אינו מנודה לגדול שבדין השני יכול למחול ובדין הראשון אינו יכול למחול, ע"ש ודו"ק"¹⁰.

(ה) בעמוד האחרון של הקונטרס ("הערות המביא לבית הדפוס" על תשובת 'קרני ראם'), על המילים "אין כאן מקום לאסור לא תתגודדו שהרי בין מי שילמד להקראים חכמה ובין מי שימנע מללמד לא יגרום בזה הפסד לכלל הקהלה. והנה אמנם בהוראה איכא לא תתגודדו אפילו בדרך קיומם של מצות פרטיות":

10 אף הערה זו מיוחסת לגר"ד פרידמן בלא ספק, שהרי הוא מזכיר בגוף ראשון את הקונטרס. כך גם באשר להערה הבאה.

"הגה"ה, א"ה קונטרס עמק ברכה, אנכי כתבתי בקונטרס המנהגים שלי¹¹, בעוד לא ראיתי תשובה זו להרמב"ם, שהרב ז"ל מפרש הך דפסחים דף נ"א ולא ישנה מפני המחלוקת דהכוונה שלא יראה התורה כשתי תורות, וזה ענין לא תתגודדו, כיון שדעתו להשאר שם בקביעות והוא נוהג היתר והם נוהגים איסור; ולכן ממקום שאין עושין למקום שעושין, אף שמן הדין מחוייב הוא להחמיר כמנהג מקומו אף באין דעתו לחזור לדעת הרב ז"ל, עכ"ז דווקא באופן שלא יהא ניכר שמשנה, שמא יהא ניכר שמשנה אסור לו להחמיר, שעובר על לא תתגודדו, דהוה כמו ב"ד אחד פלג מורין כב"ש ופלג מורין כב"ה. כך לשוני שם, והארכתי שם בזה, וברוך הוא וב"ש שכיוונתי לדעת הרב ז"ל".

(ו) בנוסף, הזכרנו בתחילת המאמר את השורה הקטועה בקובץ PDF שב'HebrewBooks'; להלן מובאת השורה המלאה, שהושלמה על פי העותקים האחרים:

"וכן מה שמצינו שאמרו בפלוני דקי"ל בגוה מרענא לי לשטרא אפומי, זה ג"כ אין חידוש דין ותקנה בגדר העדים רק שיש כח ביד הב"ד לדין בדי"מ גם עפ"י אומדנא ברורה".

ישנה קבוצה נוספת של הערות הגרד"פ על 'עמק ברכה', שלא נודעה עד כה ברבים, ומתפרסמת כאן לראשונה. נמצא לפנינו עותק ייחודי של הקונטרס, שמלבד אותן הערות המועתקות ב'כתב-סופר', הזהות לאלה שבשאר העותקים¹², מופיעות בו גם ארבע הערות חדשות, חלקן על המבוא וחלקן בגוף הקונטרס, שנרשמו על הגיליון על ידי הגרד"פ עצמו – בכתב יד קדשו, ובאחת מהן אף מופיעה חתימתו המפורשת¹³. כלומר, כמה מן הקונטרסים שעליהם הועתקו ההערות הראשונות חזרו לרשותו של הגרד"פ, והלה, כדרכו והרגלו¹⁴, הוסיף לפחות על אחד מהם הערות שנתחדשו לו בינתיים.

11 נדפס בתוך שאילת דוד חלק א', פיעטרקוב תרע"ג; וכוונתו למה שכתב שם בעמ' 24 בהערה (בשינויי לשון קלים). אגב, בעקבות מציאת תשובת הרמב"ם הנ"ל, הכניס הגרד"פ הערה נוספת לקונטרס המנהגים, בה ביאר את הנפק"מ משיטת הרמב"ם, ובסופה כתב: "והארכתי בזה, יען המסדר המבוא לקונטרס עמק ברכה שגה בזה" (שם עמ' 20; ויצוין שהגרד"פ מזכיר את 'עמק ברכה' פעמים רבות לאורך קונטרס המנהגים).

12 למעט כמה טעויות העתקה קטנות; כמו כן, בעותק זה חסרות ההערות הראשונות, שנכתבו בשאר העותקים על דף 4א-4ב – כנראה אף זאת בשגגת המעתיק. הכתב בו רשומות ההערות הללו זהה בסגנונו לשאר העותקים, אם כי קטן ועדין יותר במראהו, ונכתב כנראה בזמן שונה מן השאר (או לחילופין, על ידי סופר אחר).

13 עותק זה שמור בידי ר' חיים סטפנסקי, שבנדיבותו כי רבה הואיל להעמידו לרשותי לשם העתקת ההערות, וסייע בידי במידע חשוב נוסף; תודתי הרבה נתונה לו (תצלום מהערות אלה יובא בסוף המאמר, נספח מס' 1). אודה גם לרב יהודה אהרן הלוי הורוויץ על סיועו בפענוח חלק מכתב היד.

14 כפי שניתן להיווכח מספריו שנדפסו, הגרד"פ נהג להוסיף שוב ושוב הערות על גבי הערות על דבריו הראשונים, עד שלעיתים ניתן למצוא אצלו "ציון א' להערה א' שבהגהה א'" (קונטרס 'מקור בית אב להלכה' ריש מאמר ב', נדפס בתוך 'שאלת דוד' ח"א, עמ' 12), ובחלקים מפתביו התוספות אף מרובות

(א) במבוא, על דף 5ב, תוספת על דבריו שלו בהערה שנרשמה ב'כתב-סופר', בסוף המשפט "ויהיה איך שיהיה לא נתחדש שום דבר בסדר ירושה":

¹⁴

"ואם כונת הכותב על ירושת הבעל, למאן דסובר דהוה דרבנן או לתקנת שו"ם, זה מתורץ באופן דאמרינן, כיון דמחוייב לשמוע להך תקנה הוה כאילו מקנת הנכסים תיכף לבעל בתנאי שתמות ויחול הקנין שעה אחת קודם מותה, או שמקנת ליורשים בתנאי כזה. ולא הקשו ביבמות ד' פ"ט ב' רק מקידושי קטנה שאינה בת חיובא, דמזה חששו חז"ל כי אינה בת הקנאה בסוף".

(ב) במבוא, על דף 10ב, בסוף הערת מחבר המבוא, על המשפט "שאפשר לומר שהמתחייב על דעת מנהג המדינה מתחייב, כמו שאנו אומרים בקידושין...":

"א"ה, הכותב לא עיין בדברי הרב ז"ל בפכ"ג מאישות ה' י"ב, וז"ל: ובכל הדברים האלו וכיוצא בו מנהג המדינה עיקר. והוא לקוח מדברי הירושלמי בפ' מציאת האשה ה"ב, וכן אומר הרי"ף בפ' אלמנה לכה"ג גבי דין דת"ר, וכן בגוף הדין דמטלטלין לכתובה דשמרו על גוף --- ---¹⁵ ארמלתא דר"ח גבו לה מטלטלין כמנהג מקומה עיי"ש ודו"ק, ירושלמי פ' מי שהי' נשוי".

(ג) ב'עמק ברכה', על דף ד' ע"ב, ב'הגהת המחבר' השניה, על המשפט "ותשו' רשב"א באו בענין זה סותרים זה לזה, שבתשובה המיוחסת להרמב"ן (שהיא תשו' הרשב"א כידוע) סי' רס"ג אומר שהוא מדרבנן מדברי קבלה":

"ועיין במו"ק ד' י"ד ע"ב בתוס' ד"ה מהו, כ': אפילו עשה ליכא אלא עזרא גזר. וכן עיי"ש בהריטב"א, וצ"ע".

(ד) ב'עמק ברכה', על דף ח' ע"ב, ב'הגהת המחבר' השניה, על המשפט "ואנכי לא מצאתי שיקרא רב נחמן לר"ה הונא חברין רק בשלשה מקומות":

"מצאתי עוד, בקידושין ד' מ"ז א', וג"כ הי' שלא בפני'. דוד פרידמאן. וכן בעירובין ד' צ"ב ב', אמר ר"נ ומודה לי הונא, לא אמר חברין, וג"כ היה שלא בפניו (ומה שאמר לו כתובות ד' מ"ט א' ויבמות ד' צ"א א' וב"ב ד' קל"ג א', גנבא גנבא ל"ל, לא אמר לו חברין, רק לא אמר לו מר, ודו"ק)".

לסיום המאמר: לאחר כתיבת הדברים יידע אותי הרב דבליצקי אודות קיום עותק שישי של 'עמק ברכה' עם הערות המחבר, אשר מתייחד בכמה מאפיינים לעומת שאר העותקים¹⁶. ראשית, ההערות המועתקות בו, עם היותן בעלות תוכן זהה להערות שבשער העותקים, נכתבו בכתב יד

על המקור.

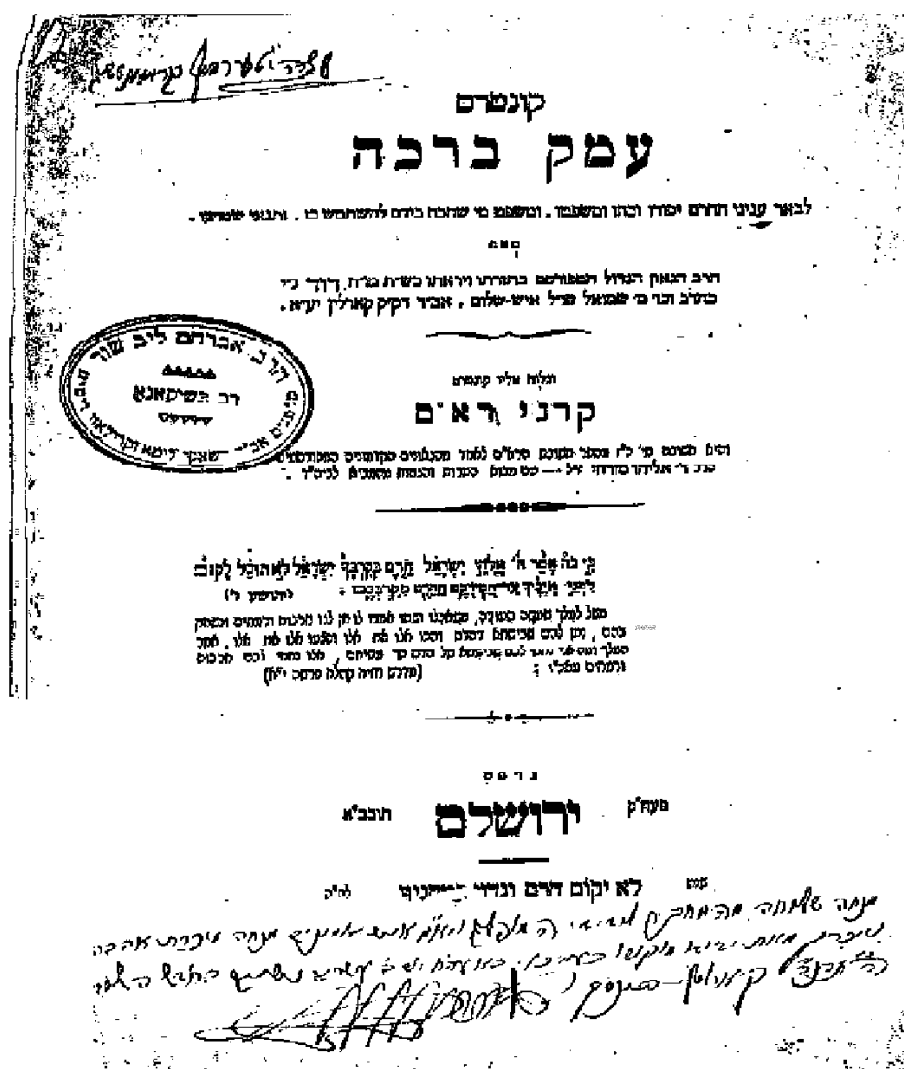
¹⁵ שתי מילים מטושטשות בכתב היד.

¹⁶ עותק זה נמצא כיום ברשות הרב אברהם קרישבסקי מירושלים, שהמציא לרב דבליצקי מספר תצלומים מתוכו. אודה גם כמובן לרב דבליצקי שהעביר אלי את מלוא המידע שאסף אודות עותק זה, יברך ה' חילו.

עגול רהוט – שאינו כת"י הגרד"פ – ולא ב'כתב-סופר' שבו נכתבו ההערות בשאר העותקים. שנית, בשער הספר מופיעה הקדשה בכתי"ק הגרד"פ, משנת תרנ"ד – דבר המוכיח שנותרו בידו עותקים עם ההערות גם תריסר שנים לאחר הדפסת הקונטרס. והרי נוסח ההקדשה¹⁷:

"מנחה שלוחה מהמחבר לידידי המופלג ויא"מ [=וירא אלקים מרבים] איש אמונים מנחה מזכרת אהבה וזיכרון מאת ידידו מוקירו כערכו. באתי עה"ח [=על החתום] יום ד', עשרים ושתיים לחודש השמיני [=חשוון] התרנ"ד קארלין – פינסק, דוד פרידמאן"

17 לא נתפרש מיהו נמען ההקדשה; על השער מופיעה חותמתו של הרב אברהם ליב שור, שהיה רב בכמה עיירות בליטא ואח"כ בשיקגו שבארה"ב, אולם הרב דבליצקי בדק ומצא שבשעת כתיבת ההקדשה היה הלה כבן שנה (ראה 'תולדות אנשי שם', ניו יורק תש"י, עמ' 135-136). עוד מופיעה על השער חתימה בכתי"י מאת "משה שטערוויץ בקרעמענטשוג".

שער קונטרס עמק ברכה (עותק הרב קרישבסקי).

עם הקדשת הגרד"פ פרידמו בכתי"ק

מבוא

הנהגות

לבעליהן ברת, ונזירת הרשבי"א הראשונה שלא לגלות פנים בתורה שלא כהלכה. (ב) נזירת אסורים ותקנות חדשות משום סיג וגדר אם להתר בכללה ואם לפרט אחד מפרטי מצותיה כגון דיני מוקצה נזירת י"ח דבר ותקין ערובין ונמ"י ודוגמתה בימים האחרונים נזירת הרשבי"א ז"ל השנית על בני הנעורים בדבר למוד החכמות. (ג) נזירת אסורים ומצות חדשות אשר תכליתם לשים זכר להסרי ה' כדי שיכירו לו טובה ולמשפטיה אשר עשה כדי להכניע הלב לתשובה, כגון קביעת ימים פורים והנזכה ודברי הצומות וצקתם, ומכלל זה גם נזירת יהושע לאסור בגין יריחו, ונזירת צומו של שאול ביום נצחונו.

ובמהמוסיות שני מינים. (א) מדיניות המתחסות אל הנהגת הצבור בכללו והתיחסותו אל הצבורים וזולתו אם יהודים ואם גוים, כגון מניי השופטים והשתדלנים והמלת המסים אשר למלכות ואשר לצרכי העדה והעניים. (ב) אזרחיות: הן הנה תקוני הלכות קבועות לסדר התיחסותם של בני העדה קצתם לקצתם כגון תקוני נוסחי השמרות ודרכי הקנינים והלכות נזקי שכנים ודרכי המשפט ואופני כבוד האמת ע"י עדים ושבעות וסדור דיני הירושות (ל) בכל אלה דיני התורה מועמים ובאו החכמים שבכל דור ודור ושנו ונרעו והוסיפו עליהם לפי צורך זמניהם, כי דיני ממונות נתנו להשנות מטעם הפקר ב"ד הפקר. ואם נתן כח "הפקר ב"ד" גם לבתי דינים בזמנינו יבואר להלכה.

ואתה הקורא היקר שים לבך להכללים האלה כי עוד נשוב בדבר בהם, אך עתה עלינו עוד לבאר תולדות

החם העונש

הראשון שנגזר עליו ההרם הזה היה הנחש שהסית את חוה לשלוח ידה לעץ הדעת ויעבור על לפני עור לא תתן מכשול. השני היה קין שהרג את הבל אחיו בסתר, בדכתיב: ועתה ארור אתה וכו' נע ונד תהיה בארץ. והשלישי היה כנען בן חם שהקל בכבוד אביו אכיו ונתקלל. ואלישע קלל בשם ה' את הנערים אשר התקלסו בו כי בוז תלמוד חכם ואבי האומה. ודוד המלך קלל לאלה אשר הלשינוהו אל שאול ויאמרו להכותו בסתר וגם גרשוהו מהמכתש בנחלת ה' אותו וכל סיעתו וימנעו את הרבים מעשות מצוה. וברק ודבורה החרימו למרו בהפרשו כן הצבור ולא בא לעזרת ה' בנבורים. ועזרא הבדיל מקהל הגולה את אלה אשר הומינם לבית דינו לבוא במשך שלשה ימים ולא באו. ועקביא בן מהללאל נתגדה על מאנו לבטל דעתו מפני דעת רוב חכמי הסנהדרין. ורי אליעזר בן הורקנס אף הוא נבדלו ממנו חבריו בגלל עמור על דעתו כנגד רובם של החכמים. ותודם איש רומי כדאי היה להתגדות על ביוון קרשים ולא נדוהו מפני שאדם גדול היה וכונתו היתה דצויה. והוין מאלה הרבה נתגדו והרבה בקשו להתגדות בימי חכמי התלמוד ממי שעברו על אחד מכ"ד דברים המנויים למעלה כמבואר בגמ' הגמ' ובירושלמי ויאריך ספורם. אך מכללם אנו רואים כי הרבו בימים האלה להשתמש בכח החרם לענוש קשה ביהוד את המורדים והפושעים המקילים ראשם בחכמים ומזלזלים בתקנותיהם ונזירותיהם, כי כפי הנראה רבו בימים האלה זוחי הלב ופורקי עול ורתחוק כנגדם נוצרי התורה, הם תלמידי החכמים שברוד ויבנו על תורתנו דיק וסוללה וישימו עליה משמר וישליכו אבני בליסטראות וחצי מות על כל אלה אשר אמרו לנשת אל החומה ולפנוע בכבוד שומריה אפילו פגיעה כל שהיא, כי עת מלחמה היתה להם אשר כל ולזול קל בחוקה כחמא משפט מות יחשב אז. ובכ"ז היו מן החכמים שנשתכחו שלא נרו אדם מעולם, לאשר באמת החרם נשק מסוכן מאוד כל הרגיל בו לא ינקט מעול, הרב פפיות הוא אשר על נקלה תפציע יד מניפה אם לא ביון לבו לצוק מחשבתו כוחב וליחד מעשיו כולם לשמים. ותולדות הימים גם הנה תגדנה כי אם הרבה

החרם

וזה כבר ביארו במשורר אגרי הנו"ח הוא מלך על בנינו, וזה דבר בלא דלית ג"כ הדין קיים וחסדו מלך יצ"ל בפנינו וזהו קמ"ה דיוקא בדל"ה לכתב וספדו העלה והזילו העלה מעצמה. וזו לפי כל חקם אלוים העדים להעיר דווקא בב"ד ולא רק מן עולות חן בהתאמת הדברים לז"ל דל"ה לכתב וספדו העלה מעצמה. וזו לפי כל חקם אלוים העדים להעיר דווקא בב"ד ולא רק מן עולות חן בהתאמת הדברים לז"ל דל"ה לכתב וספדו העלה מעצמה. וזו לפי כל חקם אלוים העדים להעיר דווקא בב"ד ולא רק מן עולות חן בהתאמת הדברים לז"ל דל"ה לכתב וספדו העלה מעצמה.

והנהגות הרשבי"א הראשונה שלא לגלות פנים בתורה שלא כהלכה. ונזירת אסורים ותקנות חדשות משום סיג וגדר אם להתר בכללה ואם לפרט אחד מפרטי מצותיה כגון דיני מוקצה נזירת י"ח דבר ותקין ערובין ונמ"י ודוגמתה בימים האחרונים נזירת הרשבי"א ז"ל השנית על בני הנעורים בדבר למוד החכמות. (ג) נזירת אסורים ומצות חדשות אשר תכליתם לשים זכר להסרי ה' כדי שיכירו לו טובה ולמשפטיה אשר עשה כדי להכניע הלב לתשובה, כגון קביעת ימים פורים והנזכה ודברי הצומות וצקתם, ומכלל זה גם נזירת יהושע לאסור בגין יריחו, ונזירת צומו של שאול ביום נצחונו.

והנהגות הרשבי"א הראשונה שלא לגלות פנים בתורה שלא כהלכה. ונזירת אסורים ותקנות חדשות משום סיג וגדר אם להתר בכללה ואם לפרט אחד מפרטי מצותיה כגון דיני מוקצה נזירת י"ח דבר ותקין ערובין ונמ"י ודוגמתה בימים האחרונים נזירת הרשבי"א ז"ל השנית על בני הנעורים בדבר למוד החכמות. (ג) נזירת אסורים ומצות חדשות אשר תכליתם לשים זכר להסרי ה' כדי שיכירו לו טובה ולמשפטיה אשר עשה כדי להכניע הלב לתשובה, כגון קביעת ימים פורים והנזכה ודברי הצומות וצקתם, ומכלל זה גם נזירת יהושע לאסור בגין יריחו, ונזירת צומו של שאול ביום נצחונו.

קונטרס עמק ברכה (עותק סטפנסקי), דף 56: מצד ימין ההערות המועתקות ב'כתב-סופר', ומצד שמאל הערה בכתב"ה הגר"ד פרידמאן